

๑๕. ความบริบูรณ์แห่งอุเบกขาที่อรรถสัมปทา

Perfection of Equanimity and Self-Actualization

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

เมื่อใดที่ผู้ปฏิบัติธรรมมณสิการ “กรรมฐาน” นั้น เมื่อนั้นต้องเจริญปัญญาให้เห็นธรรม นั่นคือ “**จำแนกแจกธรรม**” [ชัมมวิจยะ-วิมังสา] ให้ได้ ที่เรียกว่า “**โยนิโสมนสิการ**” หมายถึง กระบวนการคิดที่ครอบคลุมสาเหตุของปัญหาตั้งแต่ต้นจนจบ โดยพิจารณาให้เห็นปัจจัยที่สัมพันธ์กันด้วยอุบายที่แยกกายตามหลักปฏิจสมุปบาท นั้นเอง อย่างไรก็ตาม ก็ให้รักษาอารมณ์กรรมฐานให้ดำรงมั่นโดย “**โพชฌงค์ ๗**” คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ที่เรียกว่า “**สมาธิในวิปัสสนา-จิตตัววิปัสสนา**” ซึ่งจะทำให้เกิด “**ญาณ**” [การหยั่งรู้] ต่างๆ ในวิปัสสนา ซึ่งหมายถึง “**ญาณทัสสนะ**” คือ การเห็นด้วยญาณในวิปัสสนา คำว่า “**โพชฌงค์ ๗**” จึงหมายถึงองค์ธรรมที่จะเกิดควบคู่กับการเจริญญาณสมาบัติ คือ “**ฌาน-รูปฌาน ๔**” ที่ต้องประพฤติปฏิบัติตามหลักกรรม “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” ในส่วนที่เป็น “**อริจิตต์-อริจิตตสิกขา**” ได้แก่ “**สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ**” สำหรับองค์ธรรมใน “**โพชฌงค์ ๗**” นั้น ได้แก่ (๑) “**สติ**” คือ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง (๒) “**ชัมมวิจยะ**” คือ ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม (๓) “**วิริยะ**” คือ ความเพียร (๔) “**ปีติ**” คือ ความอิ่มใจ (๕) “**ปีสัทธา**” คือ ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ (๖) “**สมาธิ**” คือ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ (๗) “**อุเบกขา**” คือ ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง ฉะนั้น “**จตุตถฌาน**” จึงมีองค์ฌานเท่าเทียมกับ “**โพชฌงค์ ๗**” ในข้อ ๖ คือ “**สมาธิสัมโพชฌงค์**” กับ “**เอกัคคตา**” และข้อ ๗ “**อุเบกขาสัมโพชฌงค์**” กับ “**ฉานูปกขา**” ส่วนองค์ธรรมที่เหลือก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับหลักกรรมอื่น คือ (๑) “**สติปฏิฐาน ๔**” = สติ (๒) “**โยนิโสมนสิการ**” = ชัมมวิจยะ (๓) “**อริจิตต์**” = วิริยะ-สติ-สมาธิ [สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ] “**ธรรมสมาธิ ๕**” = ปีติ-ปีสัทธา-สมาธิ ในทางปฏิบัตินั้น การจะบรรลุถึงฌานสมาบัติได้นั้น ต้องเกิดจากการเจริญภาวนาในส่วนที่เรียกว่า “**สมถภาวนา-จิตตภาวนา**” ซึ่งเกี่ยวข้องกับ “**อรรถสัมปทา**” คือ ตั้งตนไว้ชอบ ตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำคนไปถูกทาง นั่นคือ “**อรรถสัมปทา**” คือ ความถึงพร้อมด้วยคนที่ฝึกดีแล้ว การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้ว โดยสมบูรณ์ ทั้งด้าน “**กาย-ศีล-จิต-และปัญญา**” [ที่จะเป็น “**ภาวัตตต์**” คือ ผู้มีตนอันได้พัฒนาแล้ว] ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่า “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” จะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ดุจแสงอรุณเป็นบุพนิมิตของการที่ดวงอาทิตย์จะอุทัย [แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดี-รุ่งอรุณของการศึกษา] ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น ย่อมสามารถพัฒนาตนเองก้าวไปสู่ “**วิปัสสนาภาวนา-ปัญญาภาวนา**” ได้ไม่ยากนัก เพราะมีจิตที่ปราศจากนิวรณ์ คือ “**หมจกด-สะอาด-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว**” เป็นจิตที่มีคุณภาพในการเจริญอริยมรรคได้อย่างแน่นอน.

บทความที่ ๑๕ ประจำปี ๒๕๕๘ – ความบริบูรณ์แห่งอุเบกขากับอิตตสัมปทา

ความรับผิดชอบในตำแหน่งและหน้าที่การงานเพื่อให้เกิดความสัมฤทธิ์ผลนั้น เป็นเรื่องยิ่งใหญ่ที่บ่งบอกถึงความเลื่อมใส ความศรัทธาและฉันทะในตัวบุคคลหรือคณะกลุ่มบุคคลที่เป็นผู้นำ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม “ความรับผิดชอบ” คือ การเอาใจใส่ การคิดไตร่ตรอง การพินิจพิเคราะห์ การคิดริเริ่ม การสร้างสรรค์ การดัดแปลงประยุกต์ การใช้เหตุผลพิจารณา ตามงานที่ได้รับมอบหมายมา ในทางธรรมนั้น หมายถึง กระบวนการคิดอย่างถูกวิธี มีขั้นตอนในการสืบสาวจากต้นเหตุ ครอบคลุมถึงปลายเหตุ พิจารณาเห็นเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน มีอุบายวิธีในการแก้ไขปัญหา ที่คิดใคร่ครวญหาทางออกที่เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดอันเป็นประโยชน์ ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” (จินตามยปัญญา) ที่เกิดสืบเนื่องภายในตนจนถึงปัจจุบัน วิธีคิดตามแนวทาง “โยนิโสมนสิการ” นี้ จะเกิดขึ้นทั้งนอกวิปัสสนาภูมิและในวิปัสสนาภูมิ โดยค้ำนึ่งนึกคิดถึงหลักธรรม “**ปฏิจสุมุปบาท-อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตอตตา**” ถ้ากระบวนการคิดนี้เกิดขึ้นในวิปัสสนาภูมิ เรียกว่า “**ปัจจยปริคคหญาณ**” [กังขาวิตรณญาณ-ชัมมัฏฐิติญาณ] หมายถึง ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือรู้ว่ารูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนว กฎแห่งกรรม ปฏิจสุมุปบาท ๑๒ หรือ ปฏิจสุมุปบันนธรรม [ธรรมที่อุบัติขึ้นด้วยอาศัยสาเหตุเป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลาย เรียกว่า “**ภวัจกร**” มี ๑๒ ข้อ ได้แก่ “**อวิชชา-สังขาร-วิญญาณ-นามรูป-สฬายคณะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ-ชาติ-ชรา-มรณะ**” และมีข้อควรทราบเกี่ยวกับ “**ภวัจกร-สังสารจักร**” อีก ดังนี้ อัทธา ๓ สังขเป ๔-สังคหะ ๔ สนธิ ๓ วัฏฏะ ๓ อาการ ๒๐ มูล ๒] ในการเจริญวิปัสสนาญาณ “**ปัจจยปริคคหญาณ**” [กังขาวิตรณญาณ-ชัมมัฏฐิติญาณ] นั้น ทำให้เห็น “**รากเหง้าแห่งทุกข์**” ที่เรียกว่า “**อวิชชา**” [อวิชชา ๔-อวิชชา ๘] อันเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์จากอดีต และ “**ตัณหา ๓**” [กามตัณหา-ภวตัณหา-วิภวตัณหา] อันเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ในปัจจุบัน ในการกระบวนการคิดเกี่ยวกับ “**มูลเหตุแห่งทุกข์**” นี้ เรียกว่า “**อนุโลมปฏิจสุมุปบาท**” ซึ่งเป็นการกำหนดรู้ “**ทุกข์สมุทัยอริยสังข์**” [สมุทัย] และในขณะเดียวกัน กระบวนการคิดเกี่ยวกับ “**การดับสาเหตุแห่งทุกข์**” นี้ คือ “**ดับอวิชชา**” อันเป็น “**รากเหง้าแห่งทุกข์**” เรียกว่า “**ปฏิโลมปฏิจสุมุปบาท**” ซึ่งเป็นการกำหนดรู้ “**ทุกข์นิโรธอริยสังข์**” [นิโรธ] นอกจากนี้ ในการเจริญวิปัสสนาญาณนี้ ยังมีความสัมพันธ์โดยตรงกับ “**วิชชา ๓**” หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ที่เรียกว่า “**จตุปปาดญาณ-ทิพพจักขุญาณ**” (ข้อ ๒ ในวิชชา ๓) หมายถึง ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องความเลื่อมใส ศรัทธาปสาทะ ใน “**กัมมผลสัทธา**” คือ เชื่อกรรม [กัมมสัทธา] และผลของกรรม [วิปากสัทธา] เชื่อกฎแห่งกรรม รวมทั้ง “**กัมมัสสกตาสัทธา**” คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน ความเชื่ออย่างมีเหตุผลถูกต้องอย่างสามัญตามแนวนี้ ทำให้เกิดญาณในวิปัสสนา ที่เรียกว่า “**กัมมัสสกตญาณ**” คือ “**ปัญญา**” [ปัญญาสามัญ] แต่ “**วิปัสสนาปัญญา**” ที่กำหนดรู้ความจริงแห่งไตรลักษณ์ คือเห็น “**สามัญลักษณะ**” [อนิจ

ตา-ทุกขตา-อนัตตตา] เป็น “อธิปัญญา” หรือ “กัมมัสสกาปัญญา” ที่โยงไปให้มองเห็น “ทุกข์” ที่เนื่องด้วย “วิภว” หรือแม้กระทั่งความรู้สึวามเข้าใจที่ถูกต้องในการระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ซึ่งจะเป็นปัจจัยหนุนให้ก้าวไปใน “มรรค” ก็เป็น “อธิปัญญา” เพราะฉะนั้น กระบวนการคิดแบบ “โยนิโสมนสิการ” หรือตามหลักกรรม “**ปฏิจสมุปบาท-อทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตตตา**” จึงมีความสำคัญมากในการเจริญปัญญา คือ “**วิปัสสนาภาวนา-ปัญญาภาวนา**” ซึ่งเป็นขั้นตอนการพัฒนาองค์ความรู้ขั้นสูงสุดในการปฏิบัติกรรม

แต่อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จในการปฏิบัติกรรมนั้น ต้องมีพื้นฐานเริ่มต้นจาก “ศีล-อธิศีล” [สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ] เพื่อกำจัด “**วิตกกมกิเลส**” คือ กิเลสอย่างหยาบอันเกี่ยวกับความประพฤติกกับข้อละเว้นด้วยศีล และ “**สมาธิ-อธิจิตต์**” [สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ] เพื่อกำจัดระงับ “**ปริยภูฐานกิเลส**” คือ กิเลสอย่างกลางอันเกี่ยวกับ “**นิรวณูปกิเลส**” หรือ “**จิตตอุปกิเลส**” ทั้งหลาย ซึ่งหมายถึง “**สมถะ-สมถภาวนา-จิตตภาวนา-ฌานสมาบัติ**” โดยการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้อยู่ในภาวะที่เรียกว่า “**ปราศจากนิรวณและเป็นสมาธิ**” นั่นคือ “**หมคจ-สะอาด-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว**” อนึ่ง คำว่า “**นิรวณ**” ในที่นี้ หมายถึง (๑) “**นิรวณ ๕**” อกุศลธรรมที่กดทับจิตปิดกั้นปัญญา มี ๕ อย่าง คือ **กามฉันทะ-พอใจใฝ่กามคุณ พยาบาท-แค้นเคืองคิดร้ายเขา ถีนมิทระ-หดหู่ซึมเซา อุทธัจจกุกกุกจะ-ฟุ้งซ่านรำคาญใจ วิจิกิจฉา-ลังเลสงสัย (๒) “อวิชา ๔-อวิชา ๘”** ความไม่รู้จริง ในอริยสัจ ๔ กาลทั้ง ๓ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ (๓) “**อรติ**” ความซึ่งเคียด ความไม่ยินดีด้วย ความริษยา และ (๔) **บรรดาอกุศลธรรม** ทั้งปวง จิตที่สะอาด ผุดผ่อง บริสุทธิ์ จากบรรดาอุปกิเลสทั้งหลายนี้ เรียกว่า “**จิตดั้งเดิม-จิตประภัสสร**” คือ จิตตามสภาพดั้งเดิม [ภวังคจิต = มโน-มโนธาตุ] ที่ยังไม่เข้าสู่วิถีกระเสจติ “**วิถีจิต**” [มโนวิญญาณ-มโนวิญญาณธาตุ] ซึ่งเรียกว่า “**สังขาร-สังขตะ-สังขตธรรม**” หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามสัญเจตนาของมนุษย์ สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยแต่ตั้งขึ้น ได้แก่ สภาพที่เกิดแต่เหตุทั้งปวง [ตามหลักปฏิจสมุปบาท] หรือ ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ตรงกับ “**สังขาร**” ในคำว่า “**สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง-สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์-สังขารทั้งปวง [ธรรมทั้งหลาย] ไม่ใช่ตัวตน**” เพราะฉะนั้น “**จิต**” [วิญญาณ] พร้อมด้วยอาการลักษณะแห่งจิตนั้นๆ “**เจตสิก**” [เวทนา-สัญญา-สังขาร] ที่เรียกว่า “**นาม-นามขันธ์**” [รูปธรรม] มีความสำคัญต่อการเจริญภาวนา ในส่วนที่เรียกว่า “**สมถภาวนา**” [สมถกรรมฐาน] หมายถึง การเจริญสมถกรรมฐาน เพื่อให้เกิดสมาธิ ได้แก่ (๑) “**บริกรรมภาวนา**” ภาวนาขั้นเตรียม คือ กำหนดอารมณ์กรรมฐาน (๒) “**อุปจารภาวนา**” ภาวนาขั้นจวนเจียน คือ ให้เกิด “**อุปจารสมาธิ**” (๓) “**อัปนาภาวนา**” ภาวนาขั้นแน่นแน่ คือ ให้เกิด “**อัปนาสมาธิ**” เพื่อให้เข้าถึง “**ฌาน**” หรือในอีกนัยหนึ่ง เรียกว่า “**จิตตภาวนา**” หมายถึง การฝึกอบรมจิตใจให้ (๑) **เจริญอกงามด้วยคุณธรรม (๒) มีความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบาน สงบสุขผ่องใส (๓) พร้อมด้วยความเพียร สติ และสมาธิ โดยมีจุดมุ่งหมายตามหลักกรรม “สมาธิภาวนา ๔”** หมายถึง การเจริญสมาธิ วิธีฝึกสมาธิแบบต่างๆ จำแนกตามวัตถุประสงค์(๑) **สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อ “ทิฐฐธรรมสุขวิหาร”** คือ เพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เช่น ใช้เป็นเครื่องพักผ่อนจิต หากความ สุขยามว่าง เป็นต้น (๒) **สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อการได้**

“ญาณทัสสนะ” (๓) สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อ “สติ” และ “สัมปชัญญะ” และ (๔) สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อ “อัสวักขะ” คือ ความสิ้นอาสวะ เพราะฉะนั้น “สมาธิ” [อธิจิตต์] จึงมีบทบาทสำคัญโดยพื้นฐานในการเริ่มต้นปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา โดยผู้ปฏิบัติธรรมต้องผ่านการฝึกตนด้วยความประพฤติที่ถูกตั้งด้วย “ศีลบริสุทธิ” [ศีลวิสุทธิ] ก่อนจะมาพัฒนาจิตใจให้ถึง “จิตบริสุทธิ” [จิตตวิสุทธิ] ตามลำดับ

ในการเจริญสมาธิภาวนานั้น เพื่อให้จิตสะอาดบริสุทธิ์จากบรรดา “นิวรณ์ปกิเลส” ทั้งหมด คือ “ฉน ๕” หรือ “รูปฉน ๕” ซึ่งผู้เจริญสมาธิภาวนานั้น ต้องมีความมั่นใจศรัทธาปราศหยาบอย่างแรงกล้าในข้อปฏิบัติแห่ง “อริยมรรค-อริยมรรคมีองค์ ๘” จนทำให้เกิด “ธรรมสมาธิ ๕” [ปราโมทย์-ปีติ-ปีติสัทธ-สุข-สมาธิ] ที่จิตปราศจากข้อสงสัยในข้อปฏิบัติอันเป็น “สัมมาปฏิบัติ” แห่งการปฏิบัติธรรมนั้น คือ เกิด “จิตตสมาธิ” เนื่องด้วยการเจริญอริยมรรค ๓ ประการ ได้แก่ “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” [สัมมัปปธาน ๔-สติปัฏฐาน ๔-ฉน ๕] ถ้ามรรคทั้ง ๓ นี้ไม่เกิดขึ้นในการเจริญอริยมรรค แสดงว่าจิตอยู่ในสภาวะที่ไม่ถูกต้องฝึกปฏิบัติไป ก็กลับกลายเป็นเรื่องอกุศลจิตไป คือ “มิชชาวายามะ-มิชชาสติ-มิชชาสมาธิ” [พยายามผิด-ระลึกลผิด-ตั้งจิตใจผิด] ไม่ใช่ทางแห่ง “มัชฌิมาปฏิปทา” ในการบำเพ็ญเพียรรูปฉนทั้ง ๕ นั้น จะเริ่มต้นจาก (๑) “ปฐมฉน” ที่ประกอบด้วยองค์ฉน ๕ “วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกกัคคตา” (๒) “ทุติยฉน” ที่ประกอบด้วยองค์ฉน ๓ “ปีติ-สุข-เอกกัคคตา” โดยละระงับ “วิตก” กับ “วิจารณ์” ออกไป (๓) “ตติยฉน” ที่ประกอบด้วยองค์ฉน ๒ “สุข-เอกกัคคตา” โดยละระงับ “ปีติ” ออกไป (๔) “จตุตถฉน” ที่ประกอบด้วยองค์ฉน ๒ “อุเบกขา-เอกกัคคตา” โดยละระงับ “สุข” ออกไป การจะบรรลุถึง “รูปาวจรกุศลจิตแห่งฉนสมาบัติ” ทั้ง ๔ ชั้นได้นั้น ไม่ใช่เรื่องจะเกิดขึ้นได้ง่ายในแต่ละบุคคล เป็นเรื่องที่เรียกว่า “ปฏิบัติ” หมายถึง แนวปฏิบัติทางดำเนิน การปฏิบัติแบบที่เป็นทางดำเนินให้ถึงจุดหมาย คือ ความหลุดพ้นหรือความสิ้นอาสวะ ชนิดที่เรียกว่า “ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา” คือ “ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า” เพราะฉะนั้น จึงต้องมีความมั่นคงในการเจริญองค์มรรคทั้ง ๓ แห่งอธิจิตต์มาเป็นอย่างดี นั่นคือ “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” [สัมมัปปธาน ๔-สติปัฏฐาน ๔-ฉน ๕] โดยประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจัง ประกอบด้วยความเพียร “วิริยสังวร” สำรวมด้วยความเพียร และความอดทน “ขันติสังวร” สำรวมด้วยขันติ โดยเป็นพื้นฐานหลักก่อนรวมทั้ง “ศีลสังวร” สำรวมในศีล “สติสังวร” สำรวมด้วยสติ และ “ญาณสังวร” สำรวมด้วยญาณ ที่เรียกว่า “สังวร ๕” เพื่อการระงับปิดกั้นบาปอกุศลไม่ให้เข้ากลุ่มรุม ย่ำยี ครอบงำ จิตใจให้เกิดความเศร้าหมองรับคุณธรรมได้ยาก

เมื่อจิตได้รับการพัฒนาฝึกอบรมอย่างถูกวิธีแห่งอริยมรรคดีพร้อมแล้ว ผลานิสงส์ในการเข้าถึง “จตุตถฉน” [อุเบกขา-เอกกัคคตา] ที่จะเกิดขึ้น ย่อมทำได้ง่ายเป็นปกติในสภาวะของการปฏิบัติสมาธิภาวนา ข้อปฏิบัติที่ดีที่สุดคือ “ทรงสมาธินั้นได้ทุกขณะ” หมายถึง การมีความสำรวมระงับใน “สติสังวร-อินทริยสังวร” ได้เป็นอย่างดี นั่นคือ ระงับไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖ นั่นคือ ประพฤติปฏิบัติให้เกิด

ความหมจดจิตบริสุทธิ์จนกลายเป็นศีลได้ ที่เรียกว่า “อินทริยสังวรศีล” หมายถึง ศีลคือความสำรวมอินทริย เพราะฉะนั้น (๑) “สติ” [สังวรสุทธิ = ความบริสุทธิ์ด้วยสังวร ความสำรวมที่เป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์] หมายถึง ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ไม่พลอ กับ (๒) “สัมปชัญญะ” [โยนิโสมนสิการ = คิดอย่างชาญฉลาดถูกวิธีด้วยอุบายที่แยบคาย] หมายถึง ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท คุณธรรมทั้ง ๒ ประการ นี้ จึงมีบทบาทสำคัญในการปฏิบัติธรรมทุกชั้นตอน เมื่อจิตอยู่ระดับคุณภาพแห่ง “จตุตถฌานจิต” [จิตประภัสสร] นั้น “เอกกคตาแห่งสมาธิ” อันเป็นจิตบริสุทธิ์หมดย่อมทำให้ “สติบริสุทธิ์” เป็นสติที่มีความคมชัด ความแก่กล้า ในขณะเดียวกัน “สัมปชัญญะ” [ความรู้ชัด รู้ชัดสิ่งทีนึกได้ ตระหนัก เข้าใจชัดตามความเป็นจริง] ก็มี ความคมชัด ความแก่กล้า เช่นกัน ที่เรียกรวมกันว่า “สติสัมปชัญญะ” หรือ “สติปัญญา” นั่นเอง อันหมายถึง “ปัญญาปฏิญาณไหวพริบ” ฉะนั้น เมื่อจิตทรงสภาพใน “อุเบกขา” หมายถึง ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง คำว่า “เห็นตามที่เป็นจริง” คือ “สัมปชัญญะ” หมายถึง ความรู้ตัว ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ชัด ความรู้ทั่วชัด ความตระหนัก กล่าวสรุป คือ “มิตติสัมปชัญญะ” ที่เกี่ยวคู่ “อุเบกขา” คือ ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เทียงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้ว ความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเข้าชวนชั่วๆ มีความสำรวมระวังไม่เกิดภาวะ ที่เรียกว่า “เสียธรรม” โดยเฉพาะผู้ที่มีอาการ “หลงบุญ” คือ ทำบุญให้ทานไม่ประกอบด้วยเหตุผล อนึ่ง คำว่า “อุเบกขา” เป็นชื่อธรรมที่สพรหคด้วยชื่อธรรมในหมวดอื่นๆ ซึ่งแยกออกเป็น ๑๐ ประการ ดังนี้

- (๑) “ฉัพพังกุเปกขา” —อุเบกขาในองค์ ๖—อารมณ ๖ [อินทริย ๖]
- (๒) “พรหมวิหารรูเปกขา” —อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔
- (๓) “โพชฌังกุเปกขา” —อุเบกขาในโพชฌงค์ ๗
- (๔) “วิริยูเปกขา” —อุเบกขาในวิริยะ - สัมมัปปธาน ๔
- (๕) “สังขารูเปกขา” —อุเบกขาในสังขาร ๓
- (๖) “เวทณูเปกขา” —อุเบกขาในเวทนา ๓
- (๗) “วิปัสสนูเปกขา” —อุเบกขาในวิปัสสนา - วิปัสสนาญาณ ๕
- (๘) “คัตถมัชฌัตตูปเอกขา” —อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ -เจตสิก ๕๒
- (๙) “ฉานูเปกขา” —อุเบกขาในฉาน ๔
- (๑๐) “ปาริสุทธูเปกขา” —อุเบกขาในความบริสุทธิ์-วิสุทธิ ๗

ในเส้นทางระหว่างการพัฒนาตนมาถึง “สมภาวนา” นั้น ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมอยู่ในมิตของการเจริญภาวนา ทั้ง ๔ ประการ มาด้วยดี หมายถึง การเจริญ การทำให้เป็นให้มีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา ได้แก่

- (๑) “กายภาวนา” คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันของข้อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ
- (๒) “ศีลภาวนา” คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน
- (๓) “จิตตภาวนา” คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงาม ด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น
- (๔) “ปัญญาภาวนา” คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

อย่างไรก็ตาม ในการเจริญภาวนาทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวต้นนี้ ก็เป็นการประพฤติกปฏิบัติในเส้นทางแห่งอริยมรรค คือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” [เริ่มต้นด้วยปัญญา-ดำเนินด้วยปัญญา-นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง] ที่แบ่งรูปแบบการฝึกฝนปฏิบัติตามหลักธรรม “ไตรสิกขา” คือ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” โดยลำดับขั้นตอนการศึกษาฝึกฝนตามหลักธรรม “อริยมรรคมีองค์ ๘” ได้แก่ (๑) อธิปัญญาสิกขา = สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ (๒) อธิศีลสิกขา = สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ (๓) อธิจิตตสิกขา = สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ ผู้ปฏิบัติได้ครบตาม “อริยมรรคมีองค์ ๘” เรียกว่า “มัคคสมังคี” ผู้ถึงพร้อมด้วยอริยมรรค ผู้ปฏิบัติได้ครบบริบูรณ์ด้วย “ภาวนา ๔” [ภาวิต ๔] เรียกว่า “ภาวิตัตต” ผู้มีตนอันได้พัฒนาดีแล้ว อนึ่ง ในจุดประเด็นดังกล่าวนี้ คือ “อัตตสัมปทา” (ข้อ ๔ ในบุพนิมิตแห่งมรรค ๗ หมายถึง ธรรมที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่า “อริยมรรค” มีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ดวงแสงอรุณเป็นบุพนิมิตของการที่ดวงอาทิตย์จะอุทัย) หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยคนที่ฝึกดีแล้ว การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์ ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา [ที่จะเป็น “ภาวิตัตต” คือ ผู้มีตนอันได้พัฒนาแล้ว] ถ้าไม่เกิดคุณธรรมในข้อนี้ [อัตตสัมปทา] แล้ว การก้าวเดินที่ก้าวหน้าไปสู่การเจริญสมถภาวนาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้อย่างแน่นอน เพราะไม่มีความพร้อมในการพัฒนาตนเองให้ดีเสียก่อน เพราะฉะนั้น การพัฒนาตนเองให้เกิดความก้าวหน้าในฝ่ายกุศลนั้น เป็นเรื่องสำคัญต่อระดับคุณภาพจิตใจหรือชีวิต ที่หมายถึง “เขาวนปัญญา” หรือ “ความฉลาดเป็นเลิศแห่งความแตกฉานทางปัญญา” ดังหลักธรรมต่อไปนี้

“โกศล ๓” หมายถึง ความฉลาด ความเชี่ยวชาญ ได้แก่

- (๑) “อายุโกศล” คือ ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ
- (๒) “อุปายโกศล” คือ ความฉลาดในความเสื่อม รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม
- (๓) “อุบายโกศล” คือ ความฉลาดในอุบาย รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ

“อนุตตริยะ ๓” หมายถึง ภาวะอันยอดเยี่ยม สิ่งที่ยอดเยี่ยม ได้แก่

- (๑) “ทัตธานุตตริยะ” คือ การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม หรืออย่างสูงสุดคือเห็นนิพพาน
- (๒) “ปฏิบัติธานุตตริยะ” คือ การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่ายหมายเอามรรคมีองค์ ๘
- (๓) “วิมุตตานุตตริยะ” คือ การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติ นั่น คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือนิพพาน

“สัมมัตตะ ๑๐” หมายถึง ภาวะที่ถูก ความเป็นสิ่งที่ถูก ธรรมหมวดนี้ เรียกชื่ออีกอย่างว่า “อเสขธรรม” คือ ธรรมของพระอเสขะ ได้แก่

- (๑) “สัมมาทิฐิ” คือ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้อริยสัจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจสมุปบาท
- (๒) “สัมมาสังกัปปะ” คือ ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปี อพยาบาทสังกัปปี อวิหิงสาสังกัปปี
- (๓) “สัมมาวาจา” คือ เจรจาชอบ ได้แก่ วชิสุจิริต ๔
- (๔) “สัมมากัมมันตะ” คือ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจิริต ๓
- (๕) “สัมมาอาชีวะ” คือ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิถนาศีพ ประกอบสัมมาชีพ
- (๖) “สัมมาวายามะ” คือ พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมปปธาน ๔
- (๗) “สัมมาสติ” คือ ระลึกรู้ชอบ ได้แก่ สติปัญญา ๔
- (๘) “สัมมาสมาธิ” คือ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔
- (๙) “สัมมาญาณ” คือ รู้ชอบ ได้แก่ ผลญาณ และปัจเจกขณญาณทั้ง 19 ประเภท
- (๑๐) “สัมมาวิมุตติ” คือ หลุดพ้นชอบ ได้แก่ อรหัตตผลวิมุตติ

“ปฏิสัมภทา ๔” หมายถึง ปัญญาแตกฉาน ได้แก่

- (๑) “อรรถปฏิสัมภทา” คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อกันออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล
- (๒) “สัมมปฏิสัมภทา” คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้
- (๓) “นิรุตติปฏิสัมภทา” คือ ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้
- (๔) “ปฏิภาณปฏิสัมภทา” คือ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบซึมซาบในความรู้ที่มีอยู่เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สละเหมาะ เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์

ข้อที่พึงพิจารณาเป็นพิเศษ คือ ในการเจริญภาวนาที่ประกอบด้วยความบริบูรณ์ดีพร้อม คือ (๑) “สมณะ-สมถภาวนา” [ฌาน] = “จตุตถฌาน” ที่มีองค์ฌาน ๒ คือ “อุเบกขา-เอกกคตา” กับ (๒) “วิปัสสนา-วิปัสสนาภาวนา” [ญาณ] = “มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑” ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงอริยมรรค [โลกุตตรธรรม ๘] และอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เรียกว่า “มัคคสมังคี” หรือ “ภาวิตัตต” นั้น นั่นคือ ความสมบูรณ์แห่งความหมดจดบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวงใน “ไตรสิกขา” นั่นคือ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” ผู้ปฏิบัติธรรมจึงกลายเป็นบุคคลที่ไม่ติดอยู่กับความถือมั่นติดมั่นในธรรมทั้งหลาย เพราะเข้าใจถูกต้องด้วยเหตุผลและปัญญา จึงมีจิตที่สทรรคด้วย “อุเบกขา” [ไตรมัชฌัตตตา = ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ] และ “เอกกคตา” [สมาธิ = ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว] และ “สติสัมปชัญญะ” [อัปปมาทะ = ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ] พร้อมด้วย “วิริยะ” [สัมมปปธาน ๔ = ความเพียรใหญ่] ถ้าพิจารณาธรรมดังกล่าวอย่างลึกซึ้งดีแล้ว ย่อมหมายถึง ตัวปัญญาที่เป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ ที่เรียกว่า “โพชฌงค์ ๗” อันทำให้เกิด “ญาณทัสสนะ” คือ การหยั่งรู้ด้วยญาณในภูมิแห่งวิปัสสนา [ภาวนามยปัญญา คือ โสพสญาณ-ญาณ ๑๖] หรือในภูมิแห่งโลกียะ [จินตามยปัญญา-โยนิโสมนสิการ กับ สุตมยปัญญา-ปรโตโมสะ คือ ปัญญาสามัญ] ประกอบด้วยองค์ธรรม ๗ ประการ ได้แก่

- (๑) “สติ” คือ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
- (๒) “สัมมวิจยะ” คือ ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม
- (๓) “วิริยะ” คือ ความเพียร
- (๔) “ปีติ” คือ ความอิ่มใจ
- (๕) “ปัสสัทธิ” คือ ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ
- (๖) “สมาธิ” คือ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์
- (๗) “อุเบกขา” คือ ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง

เพราะฉะนั้น บุคคลที่หมั่นเพียรบำเพ็ญภาวนาใน “สมณะ” และ “วิปัสสนา” อย่างสืบเนื่องอยู่เป็นนิตย์ประจำ ย่อมมีจิตที่แก่กล้า เป็น “จิตตสมาธิแห่งรูปาวจรกุศลฉกฉวยจิต” [ปาทกฉกฉวยจิต] ตั้งแต่ปฐมฉกฉวย ทุติฉกฉวย ตติยฉกฉวย จนถึง จตุตถฉกฉวย นั่นคือ เกิดความชำนาญคล่องแคล่วในการเข้าออกฉกฉวยได้เป็นอย่างดี [วสี] ย่อมเป็น บุคคลที่มีจิตทรงสมาธิได้ตลอดเวลา คือ “เอกัคคตาแห่งจิต-เอกัคคตาแห่งสมาธิ” ทำให้สามารถหยั่งรู้ในการ พิจารณาสภาวธรรม [โยนิโสมนสิการ] ได้ในทุกขณะที่ต้องการ คือ (๑) จิตตามสภาพสามัญที่เป็นวิถิจิต [กิริยาจิต] (๒) จิตที่เป็นองค์ธรรมแห่งสมาธิที่เป็นตัววิปัสสนา และ (๓) จิตที่วางเฉยเป็นกลางและเที่ยงตรง ในอารมณ์แห่งกรรมฐานหรือสภาวธรรม เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า “อุเบกขา” จึงมีความหมายครอบคลุม สาระสำคัญทั้ง ๑๐ ประการ ดังนี้

- (๑) “ลหังกุเปกขา” —อุเบกขาในองค์ ๖-อารมณ ๖ [อินทรี ๖]
- (๒) “พรหมวิหารรูปกขา” —อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔
- (๓) “โพชฌังกุเปกขา” —อุเบกขาในโพชฌงค์ ๗
- (๔) “วิริยูปกขา” —อุเบกขาในวิริยะ-สัมมัปปธาน ๔
- (๕) “สังขารูปกขา” —อุเบกขาในสังขาร ๓
- (๖) “เวทนูปกขา” —อุเบกขาในเวทนา ๓
- (๗) “วิปัสสนูปกขา” —อุเบกขาในวิปัสสนา-วิปัสสนาญาณ ๘
- (๘) “ตัดรมัชฌัตตูปกขา” —อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ-เจตสิก ๕๒
- (๙) “ฉานูปกขา” —อุเบกขาในฉาน ๔
- (๑๐) “ปาริสุทธูปกขา” —อุเบกขาในความบริสุทธิ์-วิสุทธิ ๗

ฉะนั้น ตามนัยของ “อุเบกขา” นี้ จะสัมพันธ์กับ “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” ใน ๒ ประการ นั่นคือ (๑) “สมาธิ ๓” ซึ่งเป็นฝ่ายเจโตวิมุตติ และ (๒) “วิโมกข์ ๓” ซึ่งเป็นฝ่ายปัญญาวิมุตติ ดังนี้

“สมาธิ ๓” หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิต หมายถึงสมาธิในวิปัสสนา หรือตัววิปัสสนานั้นเอง แยกประเภท ตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ข้อที่ประสบความสำเร็จความหลุดพ้น ได้แก่

- (๑) “สุญญตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วย กำหนดอนัตตลักษณะ = สุญญตวิโมกข์
- (๒) “อนิมิตตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้น ด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ = อนิมิตตวิโมกข์
- (๓) “อัปป์นิหิตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ = อัปป์นิหิตวิโมกข์

“วิโมกข์ ๓” ความหลุดพ้น ประเภทของความหลุดพ้น จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์ข้อที่ให้อภัย
หลุดพ้น ได้แก่

- (๑) “สูญญตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิด
จากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้วถอน
ความยึดมั่นเสียได้ = อาศัย “อนัตตานุปัสสนา” ถอน “อัตตาทิณิเวส” [ความถือมั่นแห่งตัวตน]
- (๒) “อนิมิตตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณา
เห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจตา แล้วถอนนิमितเสียได้ = อาศัย
“อนิจจานุปัสสนา” ถอน “วิปลาสนิमित” [สภาวะธรรมที่ผิดเพี้ยนจากความจริง]
- (๓) “อัปป์นาควิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจาก
ปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นทุกขัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนความ
ปรารถนาเสียได้ = อาศัย “ทุกขานุปัสสนา” ถอน “ตัณหาปณิธิ” [ความตั้งมั่นในความอยาก]

ด้วยเหตุนี้ “อุเบกขา” จึงเป็นกระบวนการคิดที่วางตนเป็นกลางในอารมณ์แห่งธรรมทั้งหลาย เพราะเกิด
“ปัญญาเห็นธรรม” คือ การเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ ด้วย “มีความเพียร-มีสัมปชัญญะ-มีสติ” [อาตปปี-
สัมปชาโน-สติมา = สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ] เป็นองค์ประกอบสำคัญ ที่สพรคตกับ
“อริยมรรคมีองค์ ๘” ให้พิจารณาทบทวน “อุเบกขา ๑๐” เปรียบเทียบกับ “อนุปัสสนา ๓” [พิจารณาเนื่องๆ
ด้วยความหมั่นเพียร เพื่อเป็นเครื่องระลึกของสติ และเครื่องเรียนรู้ของสัมปชัญญะ] ดังนี้

- (๑) “อนัตตานุปัสสนา” ทำให้เกิดปัญญามาก ที่เรียกว่า “มหาปัญญา”
- (๒) “อนิจจานุปัสสนา” ทำให้เกิดปัญญาเร็ว ที่เรียกว่า “ชวนปัญญา”
- (๓) “ทุกขานุปัสสนา” ทำให้เกิดปัญญาคับกิเลส ที่เรียกว่า “นิพเพธิกปัญญา”

เพราะฉะนั้น ความหมายในคำว่า “อุเบกขา” จึงไม่ได้แปลว่า “เฉยๆ” คือ ไม่เกิดปัญญาแต่ประการใด เหมือน
เข้าใจผิดใน “อัปป์นาคสมาธิ” เป็น “สมาธิหัวตอ” ไม่เกิด “ปัญญาวิปัสสนา” ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ
“อุเบกขา” กับ “เอกัคคตา” [จุดตถตาม] เพราะไปเข้าใจว่า หมายถึง “อทุกขมสุขเวทนา” คือ ความรู้สึกเฉยๆ
จะสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกอีกอย่างว่า “อุเบกขเวทนา” ซึ่งไม่ใช่ “อุเบกขาแห่งจุดตถตาม” แต่ประการ
ใด ดังครูบาอาจารย์วิปัสสนาหลายท่าน ชี้แนะว่า “ปฏิภาคนิมิต” เกิดขึ้นใน “อุปจารสมาธิ” ไม่ใช่เกิดขึ้นใน
“อัปป์นาคสมาธิ” ในข้อนี้เป็นเรื่องการพัฒนาวิวัฒนาการ “ปัญญาวิปัสสนา” ของผู้ที่มี “ภูมิรู้-ภูมิธรรม-ภูมิปัญญา”
ที่แตกต่างกันในบุคคล ผู้ปฏิบัติจริงย่อมเห็นความจริงด้วยตนเอง ไม่ใช่ข้อยกเถียงชี้ขาดในการตรัสรู้ธรรม
แต่ประการใด เพราะทั้ง “อุปจารสมาธิ” กับ “อัปป์นาคสมาธิ” ก็หมายถึง “สมาธิในวิปัสสนา” เพราะพัฒนาขึ้น
มาจากการพิจารณาอารมณ์แห่งกรรมฐานทั้งนั้น อย่าไปคิดเล็กคิดน้อยจนเกิดความระแวงสงสัยโดยใช่เหตุ
เปล่าๆ ทำให้เสียการใหญ่ที่ต้องประพฤติปฏิบัติจริงๆ อีกมากมาย ไม่เกิด “ธรรมสมาธิ ๕” นั่นเอง คือ ความ

มันใจในธรรมที่ตนเองปฏิบัติว่าเป็นสิ่งที่ถูกทางแห่งเส้นทางในอริยมรรค [อริยมรรคมีองค์ ๘-มรรค ๔] ซึ่งทำให้ภาวะจิตที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ได้แก่ “ปราโมทย์-ปีติ-ปีติ-ปีติ-สุข-สมาธิ” และเป็นเหตุให้เกิด “จิตตสมาธิ” ในการเจริญฌานทั้ง ๔ ชั้น ซึ่งมี “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” เป็นองค์หลักในฌานแต่ละชั้น โดยมุ่งมันให้บรรลุถึง “จตุตถฌาน” ที่ประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “อุเบกขา-เอกัคคตา” ซึ่งทำให้การเจริญสมถภาวนามีความสมบูรณ์ครบตามหลักการเจริญภาวนา เพื่อเป็นบาทวิถีในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ “โศปตญาณ-ญาณ ๑๖” ต่อไป การเกิดฌานจิตในขั้นนี้ เรียกว่า “รูปาวจรกุศลจตุตถฌานจิต” [รูปฌาน ๔] นั่นคือ “อัปปนาสมาธิ” คือ สมาธิแน่น อันเป็นจิตตามสภาพดั้งเดิม ที่สะอาด ผุดผ่อง บริสุทธิ์ หรือ “หมดจด-สะอาด-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว” นั่นคือ เป็นภาวะจิตที่ปราศจาก “นิรวรूपกิเลส” คือ กิเลสอย่างกลาง “ปริยภูฐานกิเลส” ในทางปฏิบัตินั้น ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาสามารถน้อมนำจิตเข้าสู่ภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ ได้แก่

(๑) “โศปตญาณ-ญาณ ๑๖” คือ ความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ได้แก่

- (๑) “นามรูปปริจเจตญาณ” — ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป
- (๒) “ปัจจุยปริคคหญาณ” — ญาณกำหนดรู้ปัจจุยของนามและรูป
- (๓) “สัมมสนญาณ” — ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์
- (๔) “อุทยัพพยานุปีตสนาญาณ” — ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับไปแห่งขันธ์ ๕
- (๕) “ภังคานุปีตสนาญาณ” — ญาณอันตามเห็นความสลายไปหมดของสังขารทั้งหลาย
- (๖) “ภยคุปป์ภูฐานญาณ” — ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๗) “อาทีนวานุปีตสนาญาณ” — ญาณอันค้ำนึ่งเห็นโทษ
- (๘) “นิพพิทานุปีตสนาญาณ” — ญาณอันค้ำนึ่งเห็นด้วยความหน่าย
- (๙) “มูญจิตุกัมยตาญาณ” — ญาณอันค้ำนึ่งด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย
- (๑๐) “ปฏิสังขานุปีตสนาญาณ” — ญาณอันค้ำนึ่งพิจารณาทบทวนเพื่อหาทาง
- (๑๑) “สังขารุเปกขาญาณ” — ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๑๒) “สัจจานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ” — ญาณยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ
- (๑๓) “โคตรภูญาณ” — ญาณครอบโคตร [จากปุถุชนเป็นอริยบุคคล]
- (๑๔) “มัคคญาณ” — ญาณในอริยมรรค [โลกุตตรธรรม-โลกุตตรมรรค]
- (๑๕) “ผลญาณ” — ญาณในอริยผล [โลกุตตรธรรม-โลกุตตรผล]
- (๑๖) “ปัจจุเวกขณญาณ” — ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน [ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ ที่เรียกว่า “ญาณที่สสนะอันมีปริวัฏฏ์ ๓” = นิพพาน]

(๒) “วิชา ๓” คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ได้แก่ (๑) “ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ” ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ คือ “ระลึกชาติได้” ซึ่งตรงกับ “นามรูปปริเฉทญาณ” (๒) “อตุปปาทญาณ” ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย คือ “ทิพพจักขุญาณ” ซึ่งตรงกับ “ปัจฉยปริคคหญาณ” และ (๓) “อาสวักขยญาณ” ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ คือ “ความตรัสรู้” ซึ่งตรงกับญาณในวิปัสสนาตั้งแต่ข้อ ๓-วิปัสสนาญาณ ๘ [ข้อ ๔-ข้อ ๑๒]-ข้อ ๑๓-โลกุตตรธรรม [ข้อ ๑๔-ข้อ ๑๕] ถึง ข้อ ๑๖ ตามลำดับ

ฉะนั้น ความถึงพร้อมที่สมบูรณ์แห่งการเจริญภาวนา ที่เรียกว่า “ภาวิตัตต์” แห่งภาวนาทั้ง ๔ คือ “มัลลสมังคี” แห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ประกอบด้วย (๑) “ฌานสมังคี” [ฌายีนุคคล] แห่งสมถภาวนา [ฌาน ๔] กับ (๒) “ญาณสมังคี” แห่งวิปัสสนาภาวนา [โสภัสญาณ-ญาณ ๑๖ รวมทั้ง วิชา ๓] นั้น ย่อมทำให้เกิดความสมมาตและเป็นเอกภาพระหว่าง “ฌานูปกขา” กับ “อตตสัมปทา” ที่บ่งบอกถึงประสิทธิภาพแห่งจิตใจที่ได้รับการพัฒนาดีแล้ว ซึ่งเป็นคุณบทแห่งบุคคลผู้เจริญอริยมรรคอย่างแท้จริง.

